

УДК 261.

Л.О. Рощина, О.М. Морозов

Державний університет інформатики і штучного інтелекту

Зародження руху євангельських християн-баптистів в Україні

Євангельсько-баптистський рух в російській та радянській історіографії довгий час сприймався як наслідок німецької пропаганди. Але ця думка не відповідає дійсності. Вплив німецьких баптистів на формування відповідного вітчизняного руху дійсно був. Проте процес євангельського пробудження в Україні мав свої, специфічні риси, які дають можливість стверджувати про місцеве походження цього руху. **Метою** авторів даної статті є аналіз передумов євангельського пробудження в Україні та розвиток руху євангельських християн-баптистів як окремого релігійного напрямку в др. пол. XIXст.

Питання розвитку євангельсько-баптистського руху в Україні знайшло відображення у вітчизняній та закордонній історіографії. Зокрема, цю проблему розглядав російський дослідник С.Н. Савинский. В своїй праці “История Евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867 – 1917)” автор наголошує, що український та російський баптизм мають багато притаманних тільки їм особливостей, що дає підстави припускати про їх місцеве походження [1]. Коротка історія виникнення та діяльності євангельських християн-баптистів в Україні висвітлена в праці “Історія релігій в Україні. Т.5. Протестантизм” за редакцією П.Яроцького, де декілька розділів присвячено саме цьому руху [2]. Окремим аспектам життя та діяльності євангельських християн-баптистів присвячено праці В.Любашенко [3], А. Карасва, К. Сомова [4], А. Рождественського [5]. Узагальнюючих праць з визначеної проблеми не було, тому спроба розглянути це питання є актуальною.

Російсько-український баптизм після англо-американського і німецько-європейського, є, за загальним визнанням, третім різновидом всесвітнього баптизму.

Він відрізняється від інших різновидів не тільки внутрішнім змістом та особливостями богослужіння в церквах, але й історією виникнення і розвитку [1, 90]. Якщо це так, то природно виникає питання, наскільки українсько-російський баптизм є протестантською течією в християнстві. Протестантизм виник як протест проти католицької церкви. Що стосується українсько-російського баптизму, то він виник і розвинувся в православній культурі, але не як протест, а як духовний пошук народу. Поза сумнівом, західний вплив на євангельський рух в Україні мав місце. Але цей вплив спричинив за собою не тільки благодіючі дії, але породив і цілу низку проблем. Перш за все, це традиційне звинувачення на адресу баптистів, що вони роблять на культуру “чужий західний вплив”. Проте слід зауважити, що жодне явище в культурному житті не приживеться тільки із причин зовнішнього впливу. Вирішальним чинником буде внутрішня схильність до даного явища [6, 29].

Традиційно склалося уявлення, що головною причиною виникнення російсько-українського баптизму була діяльність іноземних (німецьких) баптистських місіонерів на чолі з Іоганном Онкеном [7, 8]. “Насадження” серед православних попереднього перед баптизмом руху – штундизму – приписувалося реформатському пастору До. Бонекемлеру. Таке уявлення було успадковане від тенденційно налаштованих дослідників баптизму, що належали до пануючої довгий час православної церкви, яка будь-яке відхилення від православ'я оголошувала підступною іноземною пропагандою [1, 161]. До таких висновків також приходили навіть такі серйозні й авторитетні дослідники, як А.Воронов, А.Рождественський, І.Недзелінський, єпископ Алексій (Дородніцин).

Серед самих баптистів отримала визнання і розповсюдження точка зору, що корені українсько-російського баптизму мають європейське походження. В “Основних принципах віри євангельських християн-баптистів” зазначено: “Біля витоків утворення перших баптистських церков Російської імперії стоїть засновник німецького баптизму Іоганн Гергердович Онкен” [8, 149]. В підручнику для заочних курсів ССХБ А.В. Караєв і К.В.Сомов також приписують причину виникнення і розвитку баптизму безпосередньо німецькій дії [4, 349]. Цей офіційний баптистський погляд на історію євангельського руху виглядає спрощеним, одноплановим і тенденційним.

Тут необхідно зробити поправку: українці не прийняли “німецьких вірувань”, ніхто з них не став лютеранином, реформатом або менонітом. Просто відбулися ті ж процеси (на церковній мові – пробудження), які почалися серед російських німців трохи раніше. Це відбувалося через те, що Біблія на рідній мові німцям була доступніша, крім того, російські німці не були в кріпосній залежності. Не можна, звичайно, повністю заперечувати німецький вплив, проте слід зауважити, що штундизму передувало, з одного боку, сектантське бродіння серед німецьких колоністів, з іншою – бродіння релігійно-соціального характеру серед російського населення.

Євангельське пробудження у Російській імперії, яке активізувалось з другої половини ХІХст., охопило чотири незалежних регіони: південь України (Херсонська, Київська та Єкатеринославська губернії), Таврійська губернію Лівобережної України, Закавказзя і Петербург. Пробудження в кожному з цих регіонів було самостійним, незалежним від інших, хоча і відбувалось практично одночасно, що свідчить (як вважають сучасні адепти баптизму) про його “провіденційну дію”, незалежну від соціально-економічних обставин [2, 304].

Євангельське пробудження в Україні мало свої передумови. До першої передумови слід віднести специфічний етно-соціальний склад населення України у середині ХІХст., який виник внаслідок особливостей заселення цього регіону. Південь України увійшов до її складу тільки у другій половині ХVІІІст. внаслідок русько-турецьких воєн. Вільні землі заселялись відповідно до дарчих грамот цариці Катерини ІІ. Проте паралельно відбувався процес самостійного заселення, притому частіше це були не православні, оскільки контроль з боку влади на цих землях був слабкіший, ніж в інших районах Російської імперії. Черезполосицею серед православного населення і німецького: менонітських, лютеранських, реформатських груп, компактно проживали представники досить численних общин старих російських сект дореформеного періоду– хлисти, духобори, молокани, суботники [9, 53].

Велика кількість інакомислячих та бунтарів, до того ж на козацьких землях, сприяла тому, що вільнодумство, в тому числі і релігійне, було характерною рисою місцевого населення. Досить велику частину цього населення становили німецькі колоністи. В середині ХІХст. в німецьких колоніях відбулось духовне пробудження, що

набуло форм штундизму. Штунда у німецьких колоніях півдня України мала два різновиди: штунда піетиська та штунда серед менонітів. Перша набула поширення серед реформатів та лютеран. Другий різновид штунди півдня України – штунда серед менонітів – був властивий саме місцевим менонітам і не зустрічався більш ніде у світі [1, 134].

Отже, на півдні України з'являються перші баптистські громади, які склалися з віруючих виключно німецького походження. У Таврійській губернії досить суттєвий відсоток склали молокани, серед яких постійно йшов розвиток релігійної думки. Усе це готувало ґрунт для національного євангельського пробудження в Україні.

Другою передумовою євангельського пробудження українців було поширення Святого Письма серед російсько-українського населення. В центрі Євангельського руху в Україні та в Росії стала поява і розповсюдження Біблії на доступній і зрозумілій мові. В 1822р. зроблено перший російський переклад Нового Заповіту, потім повторний в 1862р. Синодальний переклад, сотні тисяч його екземплярів розповсюджувались книгоношами. Жадання народу до читання Слова Божого наголошувалося ще в 1815 році, коли була видана великим тиражем Біблія на слов'янській мові. “Прості і бідні люди, солдати козаки, неіміщі вдови, міщани, селяни і колоністи, ремісники і служителі, забажали отримати Слово порятунку” – наголошувалося у віснику “Про успіхи Біблійних суспільств” в 1814 році СПб [9, 164].

Поява Синодального перекладу Нового Заповіту (1862р.) ще більш пробудила у всьому народові від низів до аристократії бажання заглиблюватися в читання Біблії і шукати витоки і навчання християнства безпосередньо з першоджерела. У середині ХІХст. переклад Біблії українською мовою спробував здійснити інспектор Ніжинського історико-філологічного інституту Пилип Морачевський. У 1860 – 1865рр. він переклав Новий Заповіт, Псалтир. Однак Святійший Синод заборонив їх. Займався перекладом Біблії на українську мову видатний письменник, історик, етнограф П. Куліш. Він почав переклад Біблії в 1860 році і закінчив його разом з І. Пулюєм, який перекладав складні місця грецького тексту, а П. Куліш редагував їх [10, 847].

Третя передумова євангельського пробудження пов'язана з реформою 1861р. Селяни стали особисто вільними, проте не отримали землі. Це спонукало частину з них найматись на заробітки. На півдні України заможними господарями, які

використовували працю батраків, були саме німці-колоністи. До того ж німецькі колонії знаходились у безпосередній близькості до російсько-українських селищ [11, 234]. Хоча значення чинника розкріпачення селян у розвитку капіталістичних відносин заперечувати не можна, значення його в історичній і релігійній літературі перебільшено, оскільки євангельський рух почався і в середовищі ніколи не страждаючого від кріпацтва – це молокани Таврійської губернії і Кавказу. Вони ніколи не були покріпаченими, так само як і німецькі колоністи. Тим більше євангельське пробудження серед аристократичних кругів Петербургу не може бути пояснено цим чинником. Не знімається повністю і чинник діяльності приїжджих і місцевих (з німців-колоністів) місіонерів. Не можна стверджувати, що це був єдиний і основний чинник. Слід зазначити, що значне місце в організації общин віруючих відіграли І. Прицькау, А. Унгер, І.Віллер, І. Онкен, М. Кальвейт, А. Либиг та інші [1, 167].

Четвертою передумовою слід вважати волелюбний дух слов'янського народу. Офіційною релігією в Російській імперії було православ'я, яке у др. пол. ХІХст. переживало кризу. Тому ті особи, які не задовольнялися офіційним богослужінням, а відчували жадобу богошукання, намагались реалізувати її або в офіційній церкві, або за її межами. Досить часто духовний пошук, який починався в офіційній церкві, зрештою виводив людину за її огорожу, бо офіційна церква намагалась придушити кожен вияв вільнодумства, який часто супроводжувався критикою на її адресу [2, 301]. Проте слід зазначити, що якраз чинник православної церкви грає величезну роль для євангельського руху, оскільки вся основна релігійна думка народжувалася і розвивалася в надрах православної церкви. Слов'яни отримали Біблію на рідній мові, на відміну від народів Західної Європи. Саме православ'я дало могутній імпульс Богошукачки, який діє донині в кращих представниках слов'янської культури.

Отже, євангельське пробудження серед українського населення мало свої передумови. Пробудження серед німецьких колоністів не мало безпосереднього впливу на виникнення українсько-російського євангельського руху. На виникнення штундизму в українському народі вплинули більше не німецькі релігійні навчання, а німецький побут. Звичка молитися, читати Біблію перед їжею в сім'ях у присутності батраків і тлумачити її за сумісним обідом, влаштовувати після Богослужінь Біблійну годину

(звідси і назва штундизм, *Stunde*, по-німецьки годину). Все це було перейнято українськими і російськими селянами.

В Україні євангельський рух в 60-х роках ХІХст. отримав назву “штундизм”, “штунда” і набув поширення спочатку серед німецьких колоністів, потім українських і російських селян. Значно пізніше течія, близька до євангельсько-баптистської, виникла серед молокан Таврійської губернії і отримала назву “новомолукани” або християни - захаровці [5, 95]. За офіційною версією, виник новий рух вперше в селі Основа Одеського повіту, і першим пропагандистом був селянин Оніщенко. Набагато більшою за значенням була діяльність його учня, селянина Михайла Ратушного. Оніщенко сам говорив, що “Бог дав мені світло, а Михайлові – розум” [12, 247].

По визнанню Ратушного, він засвоїв свої переконання від німців – ймовірно від назарян колонії Рорбах, що знаходиться від Основи всього в 12 верстах. У Ратушного стали збиратися його односельці для читання Євангелія і для співу духовних віршів. Цей приклад знайшов послідовників і став розповсюджуватись серед жителів того ж Ряснопольському приходу села Ігнатівки і містечка Ряснопольє. В Ігнатівці біля Ратушного опинився автивний помічник Герасим Балабан. До того ж часу відноситься початок роботи Юхима Цимбала в колонії Старий Данциг та Івана Рябошапки в селі Карловка і містечку Любомирка Елізаветградського повіту. До кінця 1870 року послідовники штундизму активно діяли в 11 містечках Одеського, Елізаветградського і Ананьєвського повітів. Слід зазначити, що у 70-ті – 80-ті роки ХІХст. ще не простежується чітке відмежування баптизму від штундизму, тому цей період часто називають штундобаптизмом.

Звідки ж взявся цей релігійний рух? Духовні письменники і більшість світських указують на вплив німців-колоністів як головне джерело “південноросійського штундизму”. Офіційні викривачі “сектантства” вважають, що рух виник під прямим і свідомим впливом німецьких колоністів, що пропогандували євангелізм серед своїх українських батраків та серед навколишнього українського сектантства. Як аргументи приводяться такі факти, як розповсюдження пастором німецької колонії Рорбах євангелій на російській мові, існування в сусідніх з Рорбахом селах кружків, що займалися читанням і тлумаченням писання під керівництвом німців, і, нарешті, та

обставина, що двоє з українських ініціаторів південної штунди, Михайло Ратушний і Іван Рябошалка, були з батраків німецьких колоністів.

Але тут треба помітити, що самі німецькі колоністи не були чимось однорідним ні з соціальною, ні з релігійною сторони. Більш заможна верхівка в німецьких колоніях дотримувалася різного євангельсько-раціоналістичного толку. В низах колоністів якраз в середині ХІХст. виникають секти есхатологічного і містичного характеру – назаряне, що чекали близького кінця світу, і стрібуні (Hupfer), що шукали нового одкровення за допомогою екстатичних танців і кружлянь. Якщо пропаганду вели верхи (а тільки вони були євангеликами), то походження першої організації штундиста не відповідає результатам пропаганди, бо “духовні християни” (самоназва українських штундистів) строгими євангелістами не були. З іншого боку, їх ідеологія і практика не сходяться з навчанням і практикою в німецьких низах [13, 386].

Цілком логічно виникає питання, чому протягом десятиріч ніщо не переймалося українцями від сусідів-німців. Помічено, що українці завжди відрізнялися індиферентністю до будь-яких нововведень ззовні. До “євангельського пробудження” ті ж самі українські та російські селяни, що жили бік о бік з німецькими колоністами і були часто у них в наймах, завжди наполегливо зберігали свої звичаї, вірування і не хотіли переймати від німців не тільки їх віру, але й нововведення в сільському господарстві. Проте, як могло трапитися, що багато хто з українців через якихось десять років відвернувся від православ'я й перейняв “німецьку віру”, з подивом говорили і писали православні дослідники А.Д. Ушинський, А.Рожественській, єпископ Алексій [1, 96].

До 1865 року відносяться перші відомості про проведення “Біблійного годинника” серед російського і українського населення. В Одеському повіті звернули на себе увагу духівництва і світських властей збори в будинку М.Ратушного, учасники яких читали Євангеліє і співали псалми. Втім, вони як і раніше, відвідували храм і в своєму релігійному житті нічим не виділялися з середовища православних [14, 162].

Офіційною датою започаткування баптизму в Україні вважається 1867р., коли під впливом Юхима Цимбала водне хрещення за баптистським обрядом прийняли колишні штундистські керівники з с. Карлівки Трифон Хлистун та Іван Царенко і утворили тут

першу невеличку групу однодумців. У 1870р. Цимбал охрестив штундистів с. Любомирки Івана Рябошапку, Петра Гриву та Якова Тарана. Баптистські громади Карлівки і Любомирки у 1870р. нараховували близько 70 віруючих [3, 240]. Павло Цибульський започаткував таємні збори, на яких займалися читанням і тлумаченням Євангелія, а також співом духовних віршів з книги “Приношення православним християнам”. З Херсонської губернії виїхав Балабан, який прибув в Таращанський повіт і почав пропаганду в селі Чаплинке, де в числі його послідовників найвидатнішим виявилися Іван Лясоцкий і селянин Яків Коваль. Останній є автором сповідань чаплинських штундистів [15, 240].

В 70-80-х роках ХІХст. штундобаптизм розповсюдився на багато населених пунктів Лівобережжя і Південної України. З території України він перекинувся в Орловську губернію, пізніше з’явився серед російського населення в губерніях Калузької, Ніжегородської, Оренбургської, Пензенської, Рязанської, Смоленської, а також у Москві. З 1870 року штундисти вступають в зв’язок з Пашковцями (євангелістські християни Петербурзького пробудження) та іншими євангелістськими групами [12, 247].

Вихід з православ’я не був метою українських штундистів (“духовних християн”). Вони проводили свої збори після церковної служби і проводили їх вже самостійно, без керівництва з боку німецьких колоністів. Вони читали Новий Заповіт синодного видання, молилися і співали духовні гімни із збірки “Приношення православним християнам”. Але їх стали називати “штундою”. Почалися утиски, образи з боку священників. Служителі православної церкви почали налаштовувати мирян проти них, поширюючи ненависть та розповсюджуючі всілякі небилиці. З 1867 року, коли “Біблійний годинник” був заборонений і штундистів стали піддавати різним переслідуванням, вони повністю відвернулися від православ’я [1, 103].

Отже, ініціатором розриву з офіційною церквою виступили не штундисти, а православна церква. Не було протесту, як це відбулося в Західній Європі, чому і послідовники реформації отримали назву “протестанти”. До українсько-руського євангелістського руху назва “протестантизм” застосовувалося невірно. Обумовлено це тим, що після розриву з православ’ям відбулося зближення з протестантськими церквами.

Відторгнення від православ'я, інтерес з боку протестантських місіонерів зумовили те, що російсько-український євангельський рух, який виник практично самостійно, швидко сприйняв протестантський догматизм, богослів'я, устрій общин, порядок богослужіння, і це практично швидко було знівельовано більш розвинутим протестантизмом. Втім, деякі риси самобутності зберігалися і до останнього часу. Особливо це торкається проповіді і методів тлумачення Біблії, перейнятих штундистами ще від молокан і духоборів.

Ще одним вогнищем, в якому розвивалося навчання Євангельських християн в Україні, стала Таврійська губернія. Цей рух в Мелітопольській і Бердянській губерніях виник дещо пізніше за штундизм, починався в молоканському середовищі і призвів до створення в кінці 60-х років XIXст. новомолокан – так званих молокан другого донського толку або “захаровцев”, які називали себе “євангельськими (євангеличеськими) християнами” [2, 255]. В інших місцях вони носили інші назви, в Астраханській губернії – “євангеликами”, в Самарі – “штундо-євангеликами”. В деяких місцях цей рух взагалі не відрізняли від штундизму. Появу і розвиток цього руху пов'язують з проповідницькою діяльністю Якова Деляковича Делякова, пресвітеріанського місіонера з Персії і його послідовників – самостійних і впливових серед молокан братів Захарових – Харитона і Зиновія [1, 157]. Рух ріс в основному за рахунок донського толку. Перші діячі баптистського руху в значній більшості вихідці з духоборів та молокан. І якщо догматизм і навчання багато в чому російськими і українськими баптистами сприйнятий з протестантизму, то за походженням, природі, традиціями вони ближче саме до духоборів і молокан.

Молокани тисячами перейшли в баптизм та принесли з собою серйозність, ґрунтовність, високі етичні якості та витривалість в гоніннях. Молокани увібрали в себе всі досягнення російсько-української релігійної думки, зверхність духовності над обрядовістю, затвердження переваги людської етичної гідності над символічними знаками [9, 57]. Український і російський баптизм багато в чому зобов'язаний молоканам як своїм попередникам, які пов'язали його зі всією історією українського та російського релігійного пошуку.

Молокани вийшли з духоборівського середовища і були вельми багаточисельними. До революції їх налічувалося близько 1 мільйона чоловік

Духобори– цей рух складний і неоднозначний в різні періоди свого довгого життя, маловивчений, що ігнорується як православними, так і радянськими істориками. Радянські історики відносять виникнення руху до другої половини XVIII століття. В офіційних джерелах він згадується з 1750 року. Самі духобори ведуть свою історію з розколу. Тобто, із їхньої точки зору, рух має більш ніж трьохсотрічну історію, та охоплює XVII – XX століття. Виступаючи в 1966 році на одному з миротворчих форумів, керівник духоборів Іван Верігін (Канада) називає саме цю цифру – 300 років [16, 144]. У др. пол. XIXст. рух духоборів швидко розповсюдився по Катеринославській губернії і далі – по Харківській, Саратовській, Тамбовській, Воронежській, Астраханській, Пензенській губерніях, між Донським козацтвом і навіть в Сибіру та Фінляндії. Розповсюдженню духобора багато в чому сприяло їх тихе, тверезе, праведне життя.

Таким чином, євангельське пробудження на українських землях мало певні передумови. До них слід віднести строкатість населення півдня України, поширення Святого Письма українською мовою, реформу 1861р., а також волелюбний дух українського народу. Передтечами євангельсько-баптистського руху в Україні були духобори, молокани і штундисти. Останні відіграли важливу роль у формуванні євангельсько-баптистського руху. Німецький вплив мав місце при формуванні української штунди, проте цей вплив не відіграв вирішальної ролі. Південноукраїнський штундобаптизм – явище самобутнє, яке походить з глибин народного духу, і є продуктом самостійної його творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савинский С. Н. История Евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867 – 1917), Санкт-Петербург: Библия для всех. – М.: Изд-во политической литературы, 1999. – 424 с.
2. Історія релігій в Україні. Том 5. Протестантизм / За ред. П. Яроцького. – К.: Світ знань, 2002. – 423 с.
3. Любащенко В. Протестантизм в Україні. – Львів: Просвіта, 1995. – 347с.
4. Карев А. В., Сомов К, В. История христианства. – ФРГ: Библиейская миссия, 1989. – 364 с.
5. Рожденственский А. Южнорусский штундизм. – М.: Вагриус, 2004. – 215 с.

6. Солодовников В. В. Христианская культурология. – М.: Московская Богословская семинария ЕХБ, 1997. – 31с.
7. Шапарь В. Б. Психология религиозных сект. – Минск: Харвест, 2004. – 382с.
8. Родославов Е. Историческое развитие русского баптизма // Основные принципы веры евангельских христиан-баптистов. Сборник публикаций. – Printed U.S.A., 1992. – 158с.
9. Митрохин Л. Н. Баптизм. – М.: Политиздат, 1966. – 264 с.
10. Галлей Генрі Г. Біблійний довідник Галлея. – Торонто: Всесвітня християнська місія, 1985. – 856с.
11. Рибалка І.К. Історія України. Ч. II. – Харків: вид-во Харківського університету, 1995. – 341 с.
12. Энциклопедический словарь. Т.3. Христианство / Под ред. С.С.Аверенцева. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. – 782 с.
13. Никольский Н.М. История русской церкви. – М.: Политиздат, 1988. – 448 с.
14. Энциклопедический словарь. Т.1. Христианство / Под ред. С.С.Аверенцева. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – 862 с.
15. Альманах по истории русского баптизма /Под ред. М. С. Каретникова.- СПб: Библия для всех, 1997. – 314 с.
16. Настольная книга атеиста / Под ред. С.Д. Сказкина. – М.: Политиздат, 1971. – 470с.

Л.О. Рощина, О.М. Морозов

Зародження руху євангельських християн-баптистів в Україні

В статті проаналізовано передумови виникнення євангельсько-баптистського руху в Україні, доведено, що цей рух мав певні ознаки автохтонного походження. Проте відторгнення від православ'я та інтерес з боку протестантських місіонерів зумовили те, що український євангельський рух швидко сприйняв протестантський догматизм, устрій общин, порядок богослужіння тощо.

Л.А. Рощина, А.М. Морозов

Зарождение движения евангельских християн-баптистов в Украине

В статье сделан анализ предпосылок возникновения евангельско-баптистского движения в Украине, доказано, что это движение имело определенные признаки автохтонного происхождения. Однако отторжение от православья и интерес со стороны протестантских миссионеров обусловило то, что украинское евангельское движение быстро переняло протестантский догматизм, устройство общин, порядок богослужения.

L.A. Roshina, A.M. Morozov

Origin of motion of evangelic christianity-baptists in Ukraine

In the article the analysis of pre-conditions of origin of evangelic-baptism motion in Ukraine is done, it is proved, that this motion had the definite signs of avtohtonno origin. However tearing away from pravoslavyya and interest from the side of protestant missionaries was stipulated by that Ukrainian evangelic motion quickly adopted protestant dogmatism, device of communities, order of divine service.